

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כח, תשל"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשון למועד

שיחה בענייני לשון לקראת הפסח*

דניאל: לפנינו הגדה של פסח, ובה ארבע הקושיות, אבל נדמה לי שיש לכם יותר מארבע קושיות. אני מתכוון מצד הלשון.

יצחק: ארבע? לי יש ארבע עשרה קושיות, אם לא יותר מזה.

מרים: וגם לי. למשל, הגדה של פסח, מדוע בה"א, ולא אגדה באל"ף? ומדוע הלילה הזה כולנו מסובים, ולא מסבים או מסובים? ומה פירוש מסובים?

יצחק: מהו ליל שימורים? לא ראיתי שאוכלים שימורים בליל הסדר. ומדוע הסדר-נקרא סדר? ומה פירוש אפיקומן? ומדוע...

דניאל: די, דיינו. אי אפשר לתרץ את כל הקושיות. מקצת נצטרך להניח עד שיבוא אליהו התשבי. אבל מה שנוכל לברר עכשיו, נברר.

ובכן נתחיל בקושיה הרביעית שבמה נשתנה: מסובים. שבכל הלילות – בין יושבים ובין מסובים, הלילה הזה כולנו מסובים.

* השיחה שודרה ב"קול ישראל". השמיעה: דניאל פאר, מרים אלון ויצחק איתן. שיחות אחרות בסדרה זו – ב"לשוננו לעם" ר"ל, רמ"ו, רנ"ב.

מרים : זה נשמע כדבר והיפוכו: או יושבים או מסובים.
אי אפשר לשבת מסובים. מה הבדל ביניהם?
דניאל: ההבדל גדול: יושבים – על כיסאות; מסובים – על
מיטה.

יצחק: על מיטה? אדם בריא אוכל בשכיבה על מיטה?
דניאל: כן! כך היה המנהג לפני אלפי שנים. האדון
היה שוכב לו על צד שמאל, נשען על כמה כסתות שמתחת
לבית השחי. מגישים לו את המאכל ואת המשקה לפני המיטה,
והוא אוכל ביד ימין. זה נקרא בעברית מִסָּב, הֶסֶב, הסיבת
שמאל. אשר לתענוג שבאכילה בהסיבת שמאל דוקא, זה
ענין של טעם...

מרים: בעצם – בעצם גם היום, מי ששוכב על ספה
וקורא ספר, נשען על שמאלו ומחזיק סיגריה בימין, משוחח
בנחת עם בני הבית – גם הוא מסב?

דניאל: בדיוק. אלא שבימים ההם – זו הייתה צורת
כל סעודה. אם סעדו בנחת, בלי חיפזון, לא יִשְׁבוּ, אלא
הִסְבוּ בצורה זו. אפשר לראות זאת בתמונות. למשל, רואים
את מלך אשור מִסָּב לו על מיטה ואוכל, ולידו המלכה,
אבל היא כמובן אינה מְסִיבה אלא יושבת, כלומר על כיסא.
מרים: עכשיו אני נזכרת ציורים כאלה גם מִיָּוֶן: על
הפדים מצויר הגבר מסב על מיטתו, מחזיק את הכוס בימינו,
והעבד עומד ומגיש לו יין.

יצחק: גם אני ראיתי דבר כזה: יש פסלי שיש באיטליה
עד היום הזה, שמוצגת בהם גברת מכובדת, מסיבה על ידה
השמאלית.

דניאל: נכון, אבל רק אישה מכובדת מאוד. בדרך כלל רק הגברים הִסְבּוּ, ורק בני הורין, לא העבדים. והוא מה שנדרש בליל הפסח, כדי להראות (או כדברי התלמוד: -להודיע) שיצא מעבדות לחירות. והמשנה אומרת: -אפילו עני שבישראל לא יאכל - עד שִׁסְבּוּ, כלומר בבן חורין.

יצחק: ומה קראו לרהיט הזה? פשוט "מיטה"? דניאל: כן, הנה במשתה שעשה אחשורוש מסופר במגילה: "מיטות זהב וכסף, ... והשקות בכלי זהב, וכלים מפלים שונים..." - פשוט: מיטות. היום אנו קוראים לזה סֶפֶה. דרך אגב, האם ידעתם, ש־סֶפֶה אינה מלה עברית, אלא אירופית, sofa, וגם לאירופה נכנסה משפה זרה: מטורקית, ולטורקית - מערבית. אבל בשיר השירים יש לרהיט הזה שם עברי פשוט: "עד שהמלך בִּמְסָבוֹ (נרדי נתן ריחו)". ובכן: מְסָבוֹ, מִסָּב, וגם בתלמוד: מִסָּב רחב, מִסָּב קצר, כלומר: מיטה מיוחדת לחדר האוכל. וצורת השכיבה הזאת נקראת הֶסֶב או הֶסְפָּה - (כמו הֶרְפֵּב והֶרְפָּה, הֶתְקַף והֶתְקָפָה וכיו"ב) - אין הבדל. וכאמור, הלילה הזה כולנו מסובים.

מרים: אבל מִסָּב כזה בודאי תפס הרבה מקום. איך הסבו הרבה אורחים בחדר אחד? והיכן העמידו את השולחן?

דניאל: היו הרבה שיטות. הרומאים נהגו לסדר את שלוש המיטות בצורת ח"ת, כלומר צד אחד פתוח, כדי שיוכל העבד להגיש ולסלק דברים. ובכן שלוש מיטות:

טְרִי־קֶלִין (מה שאנו קוראים: טְרַקְלִין): – טְרִי פִירוּשׁוֹ שְׁדוּשׁ;
קֶלִין, בִּיּוֹנִית קֶלִינָה – מְשַׁכֵּב.

י צ ח ק : זה מזכיר את המלה קליניקה.

ד נ י א ל : נכון מאוד. בכל בית-ספר לרפואה יש מחלקת
קלינית, כלומר מחלקת מיטות-חולים לריפוי וללימוד.
(היום, כל מרפאה, אפילו בלי מיטות נקראת קליניקה, אבל
זהו שורש המלה). ובכן טריקלין או טרקלין, פירושו שלוש
מיטות להסב עליהן; בקיצור: חדר אוכל, שהוא מרוהט
במיטות למסיבה. למסיבה, לא לישיבה! לכן נקרא טרקלין:
בטרקלין לא היו יושבים, אלא מסובים.

מ ר י מ : "מסובים" אתה אומר. אבל אומרים מִגֵּן-מְנַעִים.
מִקָּל-מְקַלִּים, מִסֵּב-מְסַבִּים – יחיד בצירי, ורבים בחירק.
מדוע מסובים בשורק?

ד נ י א ל : זו באמת צורה משונה. אבל יש עוד כמה
פאלה. למשל השם בית גוברין – משום מה גוברין, ולא
"גִּבְרִין", כמו "חילופי גִּבְרִי"; וכן מתורגמן – ולא "מתרגמן".
היה דיאלקט כזה בארץ-ישראל, שהפך כאן את התנועות
לתנועת שורק. ומוזר הדבר, שאפילו השם שֶׁבֶנָּא הסופר
נמצא במגילות הגנוזות כתוב בוי"ו: "שֶׁבֶנָּא הסופר"! והמלה
קִבְרָה – קוֹבְרָה, ועוד כיו"ב – והכול לפני בית! וכן מסובים
– בגלל הבית. אבל זו תופעה מיוחדת במינה ומצומצמת
לדיאלקט אחד.

מ ר י מ : יש לי כאן קושיה גדולה. כידוע ה מ צ ה נקראת
"להם עֹנִי". והנה מסופר כאן בהגדה על פי התורה, שהם

אפו את הבצק שהוציאו ממצרים – עוגות מצות. וזה מתוך חיפזון. כך כתוב בפירוש: עוגות מצות. מספנים. לא היה להם פנאי לאפות לחם – עשו עוגות. והיו לחם עוני? יצחק: מניין. לך שהעוגות שלהם היו כמו העוגות שלנו?

דניאל: אני חושב, שיצחק צודק. נכון, כתוב עוגות. אבל צריך לשאול מה פירוש עוגות בעברית של הימים ההם. עוגה פירושה עיגול, ולא יותר. אתם זוכרים את הסיפור על חוני המעגל? כשרצה להתפלל שירדו גשמים, מה עשה? עג עוגה ועמד בתוכה, ונשבע שלא יצא מתוכה עד שירדו גשמים. זה פירוש עוגה. עג עוגה – כאילו בחיית: חג במחוגה.

מרים: ובכן עוגות מצות פירושו עיגולי מצות?

דניאל: כן, אבל לא עיגול סתם, אלא עיגול שהוכן לאפייה. ברגע שנאפתה העוגה היא נקראת לחם. יצחק: זה קצת מסובך. עוגה נהפכת ללחם?

דניאל: לא מסובך. מיץ ענבים, לאחר שהוא תוסס, הוא נקרא יין. חֶלֶב, לאחר תהליך ההחמצה הוא נקרא "לֶבֶן". עוגה לאחר שנאפתה, קראו לה לחם. יש על כך אגדה מעניינת בתלמוד. המן שירד לישראל במדבר ארבעים שנה, נאמר עליו, שהוא היה הלחם שלהם, וגם בישלו אותו, או טחנו בריחיים ועשו אותו עוגות. והתלמוד שואל: כתוב לחם, וכתוב עוגות, וכתוב שטחנו – הא כיצד? אלא לצדיקים – לחם, לבינונים – עוגות, והרשעים טחנו בריחיים. רצה לומר: על הרשע נגזר שהוצרך לטחון; הבינוני מצא עוגה מוכנה

לאפייה, והוצרך לאפות אותה; והצדיק – גם לא עוגה, אלא לחם אפוי.

מרים: כלומר כמין עונש. אם לא היה צדיק גמור, לא קיבל לחם, אלא עוגה.

יצחק: בעברית שלהם הדבר מתחיל להיות מובן קצת. אבל עניין המצות עדיין אינו ברור לי כל צורכו. הנה אני מוצא במילון כל מיני צירופים עם מצות: עוגות מצות, לחם מצות, רקיקי מצות, חלות מצות. איך כל זה מצטרף עם מצות.

דניאל: הדבר הרבה יותר פשוט ממה שנראה. מצה פירושה כל מאפה עשוי מבצק, שלא שהה ולא החמיץ. ובכן יש לחם חמץ, ויש לחם מצה. לחם שבצקו לא החמיץ – הוא לחם מצה. כל שאר המלים שמניף אינן אלא לצורה הגיאומטרית של הבצק: עיגול, עוגה, כיכר, חלה, רקיקים – כולן צורות, ואת כולן אפשר לעשות חמץ, ואפשר לעשות מצה. אם בא אורח, וצריך לאפות לו לחם תכף ומיד – כגון שאול המלך, כשבא אל בעלת האוב – היא מיהרה מאוד ואפתה לו מצות. אבל הצורה הדפוסית של מאפה המצה – זה עניין אחר לגמרי.

מרים: והמצות שאנו אוכלים בזמננו, מה שם נקרא לצורה הזאת?

דניאל: המצות שאנו אוכלים היום אינן סתם מצות, אלא רקיקי מצות. רקיק – פירושו דק. אילו הייתה המצה עבה 2–3 סנטימטרים – כמו פיתה או יותר מפיתה – הייתה נקראת חלת מצות. הרקיק דק, והחלה עבה – זהו כל ההבדל.

יצחק: אולי אוכל לסכם את שאלתי כך: עוגות מצות, לאחר שנאפו נקראו "לחם מצות". אם היו המצות דקות כמצות שלנו – נקראו "רקיקי מצות"; ואם עבות – "חלות מצות".

מרים: בוא נשוחח בעניין אחר.
אני רואה בהגדה שלי, לפני "מה נשתנה", כתוב באותיות קטנות: "וכאן הבן שואל" – ואני שואלת את עצמי: כלום לא הייתי כותבת "וכאן שואל הבן", ולא "וכאן הבן שואל"? מה דעתך?

דניאל: התמיהה הזאת שלך על סדר המלים מעניינת מאוד מבחינת הבלשנות. את יודעת? שמתי לב, שדוברי גרמנית או יידיש אומרים "וכאן שואל הבן".

מרים: und hier fragt der Sohn.

דניאל: ולעומת זה דוברי אנגלית וצרפתית לשעבר אומרים "וכאן הבן שואל" – and here the son asks. מתברר, שהכול לפי הלועזית שהייתה בפיהם או בפי הוריהם. סדר המלים משתנה משפה לשפה. למשל באנגלית אין מתרגמים "בראשית ברא אלהים" אלא "בראשית אלהים ברא". משונה, לא כן?

יצחק: אבל פאן, בהגדה, הזמן הזה, ולא עבר: "וכאן הבן שואל", לא שאל.

דניאל: נכון, על פן כתוב פאן באמת: "וכאן הבן שואל". אילו היה בעבר, היה אומר "וכאן שאל הבן" – כמו "בראשית ברא אלהים".

מרים : וזה הכלל בעברית?

דניאל : כן, סדר המלים לפי הזמן: בהווה – הנושא
קודם: "הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך"; ובעבר ועתיד
להפך, הנושא קודם: "הארץ אשר נתן לך ה' אלהיך".
אבל צריך להודות על האמת, שזו פְּרָשָׁה מסובכת למדי.

מרים : ואני חוששת, שסדר ליל פסח מסובך עוד יותר
מסדר המלים. לעולם אינני יכולה לזכור את סדר הפוסות,
מתי שותים ומתי שרים, ומתי אוכלים, ושוב מוזגים – אבל לא
שותים. בודאי יש כאן סדר בטקס הזה.

דניאל : אמרת טקס, ואמרת סדר, כאילו הם שני
דברים. וכי מהו טקס? טקס פירושו סדר. זו מלה יִנִּית:
טקס, טכס, טכטיס, טאקטיקה, סינטאקס – הכול שורש אחד.
ופירושו: סדר, סדרי מלחמה, סידור המלים, סדרי
הסעודה – ובכן "סדר ליל פסח". ואין צורך לזכור את
הסדר, הכול כתוב בהגדה.

מרים : אבל הפוסות, הפוסות. איך הן משתלבות בתוך
הסדר הזה? אני רואה שלכל פוס יש תפקיד אחר.
דניאל : לא קשה להתמצא. הרי בסך הכול ארבעה
פוסות: שניים לפני הסעודה, ושניים אחריה. ובכן פוס ראשון
– קידוש. פוס שני – מספרים באגדה את יציאת מצרים,
ומתחילים את ההלל – –

יצחק : אני קצת מתבייש לשאול; ובכל זאת: מה זה

הלל?

דניאל : אין מה להתבייש. היום מצוה לשאול, ולשאול

הרבה. ההלל – מלת המפתח שבו היא הללויה. אלו שישה פרקי תהלים, מן קי"ג עד קי"ה, זהו הלל. פרקו הראשון של הלל, כאמור, פותח הללויה; הפרק השני – "בצאת ישראל ממצרים". וכאן – מפסיקים ואין גומרים את ההלל.

יצחק: מדוע אין גומרים?

דניאל: כי צריך לאכול את הכופתאות, לא כן? אחרי הסעודה אוספים כוח וממשיכים.

יש על כך פתגם בתלמוד, בארמית: "אוכלים פסה – כזית, וההלל – בוקע את הגג". אי אפשר לספר את ההגדה ולשיר את כל ההלל בקול רם על קיבה ריקה. ובכן סועדים. ואחר הסעודה, בפוס השלישי, מברכים ברכת המזון, והוא נקרא "פוס של ברכה", ובפוס הרביעי – גומרים את ההלל.

מרים: ומכאן הביטוי "גומרים את ההלל"? כלומר את ארבעת פרקי ההלל שנשארו?

דניאל: נכון, ואין לזה כל קשר עם מחמאות.

יצחק: אבל נדמה לי, שאין אומרים "גמרו את ההלל" אלא "גמרו עליו את ההלל". על מי? דניאל: על הפוס.

מרים: פוס מין זכר? כבר קודם לכן פשאמרת "ארבעה כוסות", פוס ראשון, פוס שני – חשבתי ששגית.

דניאל: לא, אין זאת שגיאה, ורק הלילה הזה אנו אומרים כך. דקדוק מיוחד ללשון ההגדה. כי במקרא באמת פוס מין נקבה, כמו שנאמר: "גם עליך תעבר פוס" – תעבור, ולא "יעבור". אבל בארמית פוס מין זכר. ובימי המשנה

והתלמוד כבר דיברו הרבה ארמית, והדבר הזה השפיע על דיבורם העברי.

מרים: אני רואה, שיש כאן דיבור ארמי ממש כבר בפתיחת הסדר: "הא לחמא עניא", "כל דכפין". למה כתבו זאת בארמית?

דניאל: לזה יש הסבר מופלא מימי הפרשנים שמלפני כשמונה מאות שנה; וכך נאמר שם: "מפני מה נוהגים לאמר 'הא לחמא עניא' בלשון ארמית, ולא בלשון הקודש? מפני המזיקים: שהם מדברים בלשון הקודש כמלאכים. ואילו היינו מדברים בלשון הקודש, היו שומעים מה שאנו אומרים 'כל שהוא רעב יבוא ויאכל' – והיו מתקבצים כולם ומקלקלים את כל הסעודה, והיו עושים היזק. על כן נהגו לומר ('כל דכפין') בלשון ארמית, שלא יהיו מבינים מה שאנו אומרים..." (מרים ויצחק צוחקים).

דניאל: צחוק, צחוק, אבל הטעם הפשוט הוא, שרצו להסביר את העניין לתינוקות בשפתם, שהם דיברו ארמית, ועדיין לא התחילו ללמוד בלשון קודש. ולא בארמית בלבד הסבירו לתינוקות. בחוץ לארץ נוהגים גם בזמן הזה, שאבי המיטפחה מסביר לילדים את ההגדה בכל לשון שהם מבינים.

מרים: טוב, נחזור לענייננו. ובכן, בדומה לארמית אמרו במשנה פוס ראשון, פוס שני, פוס שלישי – הפול במין זכר. ומחזים פוס רביעי וגומרים עליו את ההלל. אבל מה פירוש "עליו"? – הלא אין מהללים את הפוס. בעברית היום כשאומרים "גמרו עליו את ההלל", רוצים לומר שדיברו שבתים עליו. והלא אין מהללים את הפוס.

דניאל: עליו פירוש פשהפוס מזוג; אבל אין שותים אותו — אלא עד שקידשו עליו, עד שבירכו עליו, עד שאמרו את ההלל עליו. עליו כלומר: על גבי לפני השתייה. גומרים עליו את ההלל פירוש: על גבי הפוס המזוג, שעומד על השולחן, גומרים את ארבעת פרקי ההלל שנשארו מלפני הסעודה. גומרים את ההלל — ורק אז שותים.

יצחק: נולדה לי עכשיו שאלה חדשה. אמרת: על הפוס המזוג. מדוע אומרים מזוג, למזוג ולא פשוט למלא או למלאות, או לצקת, או לשים?

דניאל: למזוג יין — פשוטו כמשמעו: למזוג מים ביין. בימים ההם לא נהגו לשתות יין בלי מזיגה עם מים. היין היה מרופז, חריף, כמו המיץ המרופז בזמננו, שצריך להוסיף עליו הרבה מים כדי לשתות אותו.

מרים: מה שם קראו ליין שכזה?

דניאל: במקרא הוא מכונה בכמה שמות: דם ענבים עסיס, תירוש. אבל בלשון חכמים הוא נקרא פשוט: יין חי, כמו בשר חי (והיום: פרי חי, ירק חי), כלומר כמו בשר חי, שאינו מבושל ואינו ראוי לאכילה. לא נהגו לשתות יין חי, אלא מזוג במים. אצל היונים — שתיית יין חי הייתה נחשבת למנהג של ברברים. גם במשנת התנאים בן שהוא סורר ומורה לא נחשב לו עוון של זולל וסובא לפי ההגדרה אלא עד שיאכל בשר חי וישתה יין חי. אנשים מכובדים שהיו מסובים במשתה בודאי שלא שתו יין חי, אלא מזוג.

יצחק: כמו שנאמר בשיר השירים? "אל יחסר המזג"?
 דניאל: נכון, כך קראו למשקה הזה: מִזְגַּ. ומזיגת היין
 לא הייתה דבר פשוט. כל אוֹרֵחַ ואֹרֵחַ היה לו טעם משלו.
 זה רוצה שימזגו לו שלושה חלקים מים, וחברו ביקש שני
 חלקים מים. היו שביקשו למזוג להם במים חמים דוקא,
 ואחרים בצוננים. בעל הבית ומשרתיו היו צריכים לטרוח
 הרבה, כדי להניח את דעת האורחים ולמזוג כראוי. זה
 היה הביטוי – לא למזוג סתם, אלא למזוג כראוי; כלומר,
 בדעת ובמומחיות.

מרים: ומה היום? היום היין מוכן בבקבוק, ואין מה
 למזוג.

דניאל: לא רק היום, זה כבר הרבה מאות שנים חדל
 המנהג הזה. בהגדה עוד כתוב כמו במשנה: מִזְגִּים את הכוס.
 והנה הרשפִּים, נכדו של רש"י, כבר לפני כשמונה מאות
 שנה פֹּתֵב: "במה דברים אמורים? ביין שלהם, שהוסיפו
 שלושה חלקים מים; אבל יינות שלנו אינם צריכים
 מזיגה" (בפירושו למסכת פסחים קח ע"ב).

מרים: ואנו עוד אומרים למזוג, ושוכחים, שכל התוכן
 הזה כבר עבר זמנו ופרח מן המלה יותר מאלף שנים.

דניאל: מה לעשות? זה גורלן של המלים. האותיות
 נשארות, והתוכן מתחלף. היסטוריה משונה כזאת הייתה גם
 לאפיקומן.

יצחק: זו באמת מלה מזרה. המילונים אומרים שהיא
 מלה יִנְיִית.

דניאל: ולא מלה אחת אלא הרפב של שתי מלים
 יְנוּיֹת: אָפִי, קוֹמוֹן. אָפִי – כְּמוֹ בְּמִלִּים אָפִי־לֹג, אָפִי־זוֹד,
 אָפִי־תֶט. אָפִי – פִּירוּשׁוֹ: עַל. וְהַמְלָה הָעִיקָרִית – קוֹמוֹן –
 קוֹמוֹס – פִּירוּשָׁה: הִילּוּלָה, – כְּמוֹ בְּמִלָּה קוֹמ־דָּה, זֶה אוֹתוֹ
 הַשּׁוֹרֵשׁ. גַּם קוֹמְדִיהָ הִיא פִּירוּשָׁה שִׁירֵי הִילּוּלָה עִם הָרַבָּה
 לִיצְנוּת. אָפִי־קוֹמוֹן מְשֻׁמָּעוֹ: לְהִילּוּלָה. אַחֲרֵי הַמִּשְׁתָּה הִיוּ
 יָנִים לְצִים, שִׁיצָאוּ הַחֻצָּה לְהִילּוּלָה, הִיוּ פּוֹלְשִׁים מִבֵּית
 לְבֵית, מִבִּיָּאִים לְהַבְרִיָּהֶם יִינוֹת וְיִבְרִי מִתִּיקָה וְהִיא "שְׂמִחָה".
 י צ ח ק: וּבִכָּן – הָאִפִּיקוֹמוֹן שֶׁלָּנוּ הוּא מֵעֵין הִילּוּלָה? וּבִזֶּה
 הִיוּ מְסִיִּימִים אֶת סֹדֶר לֵיל הַפֶּסַח?

דניאל: חס ושלום. להפך, הנה כתוב כאן בהגדה:
 אֵין מִפְטִירִין אַחֲרֵי הַפֶּסַח אִפִּיקוֹמוֹן! הַכּוֹנֵה: שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת
 קוֹמְדִיהָ כּוֹזֶאת אַחֲרֵי הַסֹּדֶר, שֶׁלֹּא לַצָּאת אָפִי־קוֹמוֹן; לֹא
 הִילּוּלָה וְלֹא יִינוֹת, לֹא מִמַּתְקִים וְלֹא אֲגוּזִים. לִשְׁם כֶּךָ הִתְקִינוּ
 חֲכָמִים לְהַנִּיחַ פְּרוּסַת מִצָּה לְסוּף, כְּדֵי לִסְיִים בְּטַעַם שֶׁל
 מִצָּה בַּפֹּה, בְּלֹא שׁוּם דְּבַר אַחֵר.

מרים: הִילּוּלָה שֶׁל יְהוּדִים: פְּרוּסַת מִצָּה.
 דניאל: וְלִסְיוֹם הֵיבֵשׁ הַזֶּה, אֲנַחְנוּ קוֹרְאִים הַיּוֹם:
 אָפִיקוֹמָן. הַיּוֹם, לֹא אֵין.
 מרים: לוֹ רָאוּ אוֹתָם הַלְצִים הַיּוֹנִים מֶה עֲשִׂינוּ בְּאִפִּי־
 קוֹמוֹן שֶׁלָּהֶם, הִיוּ מִתְהַפְּכִים בְּקִבְרָם.
 דניאל: הוּא שְׂאֵמְרָנוּ, מִלִּים נִשְׁאָרוֹת, וְתוֹכָנָן מִתְחַלֵּף.

י צ ח ק: הִגַּעְנוּ לִסְיוֹם וְלְסוּף הַהֲגָדָה, וְעַדִּין אֵינִי יוֹדֵעַ,
 מִדּוּעַ הַהֲגָדָה נִקְרָאת הַגְּדָה.

דניאל: חוששני, שזה הדבר הקשה ביותר להסביר.
למראית עין נדמה שהכונה לפסוק: כי ישאלך בנך מחר...
והַגִּידָהּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא... – כלומר להגיד ולספר לילדים
את יציאת מצרים. הרי לנו, כביכול, מקור המלה הגדה.
אבל אין זה פשוט כל כך. יש כאן פקעת של מושגים
אחרים. למשל, אולי אתם זוכרים, מי היו המגידים בקהילות
ישראל, שנדדו מעיר לעיר? מהו "מגיד"?

יצחק: מגיד? מטיף. לא כן?

מרים: אני חושבת, שמגיד זה דרשן.

דניאל: נכון, ומהו דרשן? מדוע הוא נקרא דרשן?

מרים: מפני שהוא שואל וחוקר ודורש בפסוקים בדרך
של דרש – כמו המדרש, לא בדרך של פשט.

דניאל: התוכלי להדגים?

מרים: אני חושבת, שכל ההגדה מלאה דרש. והדרש
המשעשע ביותר שמצאתי בהגדה הוא חשבון המכות. הנה
לקו המצרים עשר מכות: דם, צפרדע, כנים וכו' – בסך
הכול עשר מכות. ועל זה אמרו החרטומים לפרעה, שהיא
אצבע אלהים. אבל במקומות אחרים לא נאמר אצבע, אלא
יד, יד שלמה: ביד חזקה, היד הגדולה וכדומה. נמצא
החשבון פשוט: כמה לקו באצבע? עשר מכות. וביד חמש
אצבעות; הרי שביד לקו חמישים מכות.

דניאל: צדקת, זה דרש מובהק. אבל יש עוד הרבה
צורות של דרש. למשל, כתוב "וישא העם את בצקו טרם
יחמץ" – מה רצה הכתוב להגיד בזה? מגיד, שלשו את
העיסה, ולא הספיקו לְחַמְצָהּ – עד שנאלו. כלומר המקרא

מגיד לנו, שהגאולה באה פתאום. וכך עשרות פעמים: מגיד
הכתוב ש... מגיד ש... – ולזה קוראים הגדה, הגדות.
כלומר מה בא הכתוב להגיד לנו, מה הוא מגיד לנו.
יצחק: אם הבנתי את דבריך, גם הגדה של פסח
מביאה פסוקים ודורשת בהם מה הם באים להגיד, ומכאן
השם הגדה. אבל אם כן הדבר, איני יודע מעתה, איך
להגדיר את ההגדה של פסח: "מדרש" או "הגדה".

דניאל: לאמתו של הדבר אפשר לקרוא לה "מדרש
אגדה". יש בספרותנו גם מדרשי הלכה. אבל באגדה של
פסח אין עוסקים בעיקר בהלכה, אלא בסיפורים, ובכך זה
באמת מדרש הגדה.

מרים: ו"ספר האגדה", שלמדנו בבית הספר, אינו
מדרש אגדה? גם שם ראיתי כל מיני דרשות כמו בהגדה
של פסח.

דניאל: נכון מאוד. הגדה בה"א ואגדה באל"ף – לא
היה כל הבדל במשמען. כמו היום הפליה ואפליה, הרגעה
וארגעה, החזקה ואחזקה, הזהרה ואזהרה, קשה למצוא
הבדל ביניהן. וכן הבטלה ואבטלה, הונאה ואונאה – גם
בתלמוד לא היה כל הבדל. רק שינוי במבטא, זה הכול.
יש ספרים שמעדיפים אל"ף, ויש ספרים שמעדיפים ה"א.
אל"ף – לפי הארמית, בה"א – הצורה עברית יותר. "ספר
האגדה" יכול היה להיקרא גם "ספר ההגדה". ולהפך, פרשני
ההגדה של פסח, בזמן שהם נוטים לביטויים ארמיים, קוראים
גם להגדה של פסח אגדה, ולא הגדה.

מרים: אבל בעברית המחדשת שבפינו אי אפשר

לבלבל. אגדה לחדד והגדה לחדד. אם יאמר אדם היום:
אגדה של פסח, בודאי יתפון לדבר אחר. לא לאמירת
הגדה.

דניאל: אלא אם כן מבטאו מרושל. את יודעת. שיש
היום נואמים בציבור, הנושאים את דברם "אל עָהָם עָהָרִי".
בלבול גמור וסופי של ה"א. אבל נחזור לעניין אגדה והגדה.
נכון. שהיום אנו מבחינים הבחנה חדשה ביניהן. אבל מה
ששוחחנו לא היה אלא לשם סקרנות, כדי לדעת מה חשבו
הם, בימים ההם, בשעה שאמרו הגדה. בפיהם הגדה או
אגדה – פירושה "דָרָש".

יצחק: אני רואה שיש לנו עברית מיוחדת לליל הפסח:
הכוס – מין זכר, ומזוגים את הכוס – בלי מים. וכולנו מסובים
– בלי מיטות. אפיקומן – בלי קומדיה, הכול הפוך ממה
שנתכוננו. ועכשו אתה אומר, שגם ההגדה איננה הגדה, אלא
מדרש.

דניאל: אני יכול להביא לכם דוגמה משונה עוד יותר,
שבִּודאי לא העליתם על הדעת, והיא המלה "להחמיץ".
"להחמיץ הודמנות". מה פירוש "להחמיץ הודמנות", מניין המלה
הזאת?

מרים: אתה רוצה לומר, שזה עניין של חמץ?

דניאל: תתפלאו אם אומר לכם, שגם מלה זו נולדה
בדרך של דרש. הנה כתוב בתורה: "ושמרתם את המִצּוֹת".
בא המדרש ואומר: "אל תקרא כן! אלא "ושמרתם את
המִצּוֹת": בדרך שאין מחמצים את המצה, כך לא יחמצו

את המצוות; אלא אם באה מצוה לידך – עשה אותה מיד! – הרי לכם דרש: לְחַמֵּץ מצה – לְחַמֵּץ מצוה. והנה אחר כך בא רש"י ואמר זאת בקיצור: "אם באה מצוה לידך, אל תחמיצנה". אינו מזכיר עוד לא חמץ ולא מצה. הביטוי אל תחמיצנה כבר עומד בפני עצמו. ומאז ועד היום, שוב אין מעלים על הדעת, מאין בא הביטוי להחמיץ.

מרים: אני רואה, שבגלל ההחמצה הזאת שלך החמצתי שאלות אחרות. עוד רציתי לשאול על "ליל שימורים" – מה פירוש. ועוד כמה קושיות. אבל אני חוששת שאזל הזמן.

דניאל: אין דבר, נניח את השימורים לשנה אחרת. שימורים לא יחמיצו. מה כתוב שם בתורה על הלילה הזה? "שימורים לכל בני ישראל לדורותם". כלומר משמרת ויכרון משנה לשנה. ובעצם בזה כבר יש לך פירוש לביטוי "ליל שימורים": לילה שנשמר במיוחד לתכלית זו, והיא: להוציא בו את ישראל ממצרים, ועוד יישמר לזיכרון דורי דורות.

חג שמחה.

לשונות חג השבועות *

אריה: לפני שבעה שבועות שוחחנו בענייני הפסח, הקשינו קושיות וביקשנו הסברים. אבל אין זאת אומרת, שבשבועות אין שאלות. אדרבה, הלוא זה חג של מתן תורה, ותורה צריכה לימוד. דני, אתה רוצה להתחיל?

דן: כן, רציתי להתכונן היטב לשיחה הזאת, וקודם כול חיפשתי במשנה את המסכת העוסקת בחג הזה. לסוכות יש מסכת סוכה, לראש השנה – מסכת ראש השנה, ליום הכיפורים יש מסכת, ולפסח יש מסכת. וגם שבועות מצאתי. גליה: ומה הקושי?

דן: הקושי – שהמסכת הזאת עוסקת בִּשְׁבֻעוֹת, ולא בִּשְׁבֻעוֹת. לשְׁבֻעוֹת לא מצאתי שום מסכת. גליה: ואותי מעניינת ההקפדה הזאת בניקוד: שְׁבֻעוֹת כנגד שְׁבֻעוֹת. שְׁבֻעָה – שְׁבֻעוֹת, לעומת שְׁבֻעָה – שְׁבֻעוֹת. יש חוק בדקדוק, שמחייב ממש לשמר את הקמץ הזה, שְׁבֻעוֹת דוקא?

אריה: חוק בודאי שאין. גם במלה שְׁבֻעָה פעמים יכול להיות שָׁא. למשל: שְׁבֻעָיִים – שָׁא, ולא קמץ. גם בביטוי "שְׁבֻעוֹת ימים" (יחזקאל מה, כא), כלומר בסמיכות, הקמץ נחטף. ולבן אמר ליעקב, לאחר שהגניב לו את לאה במקום רחל: "מלא שְׁבֻע־זאת", כלומר שְׁבֻע־המשתה, ואז תקבל גם את

* השיחה שודרה ב"קול ישראל". השמיעה: אריה גולן, דן פנר וגליה נתיב. שיחות אחרות בסדרה זו – ב"לשוננו לעם" ר"ל, רל"ז.

רחל. שְׁבוּעָה, ולא שְׁבוּעָה, ואין קמץ. ואנו אומרים היום: שְׁבוּעָה
המוסיקה, בלי קמץ. מְדוּר שְׁבוּעָה — בלי קמץ, ובדין.

ג ל י ה : אם כן, למה שְׁבוּעוֹת?

א ר י ה : פנראה, באמת, כדי להבדיל מלשון ש ב ו ע ה :
שְׁבַע שְׁבוּעוֹת, לעומת שְׁבַע שְׁבוּעוֹת. בכל שאר הדוגמות
שראינו הלא אין כל חשש לבלבול. אבל פריפוי שְׁבוּעוֹת באמת
אפשר להתבלבל בכונת המלה, עמדו והפרידו: שְׁבוּעוֹת לעומת
שְׁבוּעוֹת.

ד ן : אני מפיר דוגמה דומה: שְׁלִישׁ וְשְׁלִישׁ. שני שְׁלִישִׁים
לעומת שני שְׁלִישִׁים. שניהם משורש אחד, אבל לשם הבחנה —
פאן קמץ וכאן שָׁא.

ג ל י ה : אבל יש אומרים שני שְׁלִישׁ, ופותרים את הבעיה.

א ר י ה : מי אומר שני שְׁלִישׁ? דוברי גרמנית ויידיש.

ג ל י ה : "צוויי דריטל".

ד ן : גם ברבעים אין להם כּוּחַ לומר ש ל ו ש ה
ר ב ע י ם , אלא "שלושת רבעי".

א ר י ה : רגע, רגע. בינתיים אל נשכח, שאין אנו עוסקים
לא בשלישים ולא ברבעים, אלא בשְׁבוּעוֹת. ובכן דומני, שהשם
ברור. סופרים שבעה שְׁבוּעוֹת ממחרת הפסח, והרי לך חג
השְׁבוּעוֹת.

ג ל י ה : אני רוצה להבהיר בלפול קטן: סופרים שבעה
שְׁבוּעוֹת שלמים — כמו שאמרת. אבל החג בתחילת השבוע
ה ש מ י נ י ! למשל: אם חל פסח להיות בשבת, הרי ממילא
שְׁבוּעוֹת ביום א. תמיד הזזה של יום אחד. כלומר, גומרים 49
ימים, וחוגגים את יום החמישים.

א ר י ה : זאת הערה חשובה. אולי יש בכם מי שזוכר, איך

החג הזה נקרא בלועזית?

דן : באנגלית פֶּנְטִיקוֹסְט.

א ר י ה : ומה פירוש "פֶּנְטִיקוֹסְט"?

ג ל י ה : פֶּנְטִי ביוונית משמעו חמש. יש הרבה מלים

שמתחילות ב"פֶּנְטִי", למשל, פֶּנְטֵאגוֹן — חמש זוויות.

דן : פעם אחת ראיתי תצלום איור ממשרד ההגנה של

ארצות-הברית. בניין כביר, גיש עצום, ובאמת לא מרובע אלא

מחומש, חמש זוויות, חמש צלעות.

ג ל י ה : ויש פֶּנְטֵאמֶטֶר בשירה, למשל, משקל של חמש

מידות בכל שורה ושורה — פֶּנְטֵאמֶטֶר.

דן : ויש במוסיקה סולם פֶּנְטֵאטוֹנִי — של חמישה טונים

בלבד בכל הסולם. הכול מתחיל ב"פֶּנְטֵא" אבל מה פירוש

פֶּנְטִיקוֹסְט?

א ר י ה : פֶּנְטִיקוֹסְטִי פירושו פשוט: ה ח מ י ש י ם . יום

החמישים, החג של יום החמישים. כך קראו לחג הזה היהודים

שדיברו יוונית, וכך תורגם השם בתרגומים הלועזיים, וכך

קוראים לחג הזה הנוצרים עד היום הזה.

דן : כמו שכתוב בתורה: עד ממחרת השבת ה ש ב י ע י ת

תספרו ח מ י ש י ם יום. הם קוראים לזה "חג החמישים"

ואנחנו — חג השבועות.

ועדיין לא הגעתי לשאלתי הראשונה. ובכן חיפשתי את

המסכת לחג הזה, ולא מצאתי. כאמור, יש מסכת שְׁבֻעוֹת, אבל

לא שְׁבֻעוֹת. מה עשיתי? חיפשתי במסכת ב י כ ו ר י ם , והנה

שוב, יש משנה, משנת ביפורים, אבל אין תלמוד. חג יחידי שאין לו מסכת.

א ר י ה : אין זה מדויק כל כך. באיזה תלמוד חיפשת? יש לנו שני תלמודים. יש תלמוד ארץ-ישראל, שנקרא ירושלמי, ויש תלמוד של חכמי בבל, תלמוד בבלי.

דן : אני כמובן חיפשתי בבבלי. הלא זהו התלמוד שלימדו אותנו בבית הספר. תלמוד ארץ-ישראלי לא למדנו אפילו שורה אחת. אפילו את צורתו לא הראו לנו בבית הספר.

א ר י ה : על זה חבל. דוקא בתלמוד הארץ-ישראלי יש מסכת שלמה שעוסקת בביפורים. ובכלל. כל אותו סדר זרעים, שעוסק בהלכות שבחקלאות: ענייני שמיטה, פלאיים, פאה, ערלה, תרומות, מעשרות וכו' — על כל זה אין תלמוד בבלי. אבל תלמוד ארץ-ישראלי יש ויש.

ג ל י ה : ומדוע?

א ר י ה : מפני שכולן עוסקות במצוות התלויות בארץ, בחקלאות שבארץ, ולא בחוץ לארץ, ולא בבבל. גם ביפורים לא היו מחייבים בחוץ לארץ. על פן אין בתלמוד הבבלי מסכת ביפורים. אבל בתלמוד הירושלמי יש מסכת שלמה.

דן : אבל אני הסתפקתי במסכת ביפורים שבמנהג, בלי התלמוד. וחשבתי, אולי אמצא בה משהו על חג הביפורים. ושוב הופתעתי. כל המסכת הזאת עוסקת בביפורים, נכון, אבל לא בחג הביפורים. לחג הזה אין שום מסכת, וזה פלא בעיניי.

ג ל י ה : ואני חושבת, שאין כאן שום פלא. אתם מחטטים בספרים, בתלמוד, במשנה, ואינכם שואלים שאלה פשוטה: ממה אפשר להביא ביפורים עכשיו, בתחילת סיון, בתחילת

הקיץ? הלוא עדיין לא הבשילו הפירות. עכשיו אין פירות חדשים. למשל, התפוחים או התמרים, שראיתי בחנות – כולם ממחסני הקירור, לא מן העץ.

אריה: קשה לומר שאין פירות. כבר יש כמה מינים. אבל השאלה הייתה: ממה חובה להביא ביכורים?

דן: רק משבעת המינים. יש משנה מפורשת: "אין מביאין ביכורים חוץ משבעת המינים" (ביכורים א, ג).

אריה: ומה הם שבעת המינים שנשתבחה בהם הארץ, אתם בודאי זוכרים. אבל אני רוצה לראות, אם אתם זוכרים את הסדר שברשימה.

דן: אתה מתכוון לסדר שבתורה. בספר דברים: "ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ-זית שמן ודבש" (ח, ט). גליה: דבש? גם זה פרי?

אריה: כאן בודאי הפונה לדבש תמרים. אבל מה דעתכם על הסדר שברשימה הזאת?

גליה: לי נדמה, שיש כאן סדר לפי לוח השנה. קח את שבעת החודשים החמים: ניסן, אייר, סיון, תמוז, אב, אלול, תשרי; וקח את שבעת המינים שמנית, ותראה שהם פחות או יותר לפי הסדר. לא בדיוק, אלא בקירוב. הרשימה מתחילה בתבואות, ואחר כך ענבים, אחר כך תאנים – ובסוף: תמרים, כלומר בתשרי. עכשיו, בואו נעשה חשבון, מה מכל זה אפשר להביא ביכורים בשבועות? כמעט לא שום פרי.

דן: גם המשנה אומרת זאת בפירושו. שהיום הזה הוא יום הדין לפירות האילן (ר"ה א, ב). רק היום הפירות

נידונים, אם הם עתידים להבשיל יפה. וזאת נוכל לראות רק באמצע הקיץ ובסופו. אנחנו שוכחים, שבועות אינו לא בציר ולא מסיק ולא אסיף.

גליה: זה יום ביפורים רק לתבואות. קוצרים חיטה ושעורה. ביתר דיוק: שעורה וחיטה.

אריה: סוף סוף סיכמנו את פשר ענין הביפורים: שעורים וחיטים, זה הכול. עכשיו באמת אין ביפורים אחרים מבחינת ההלכה. ביפורים היו מביאים כל הקיץ עד סופות, ואפילו עד תצופה. כל יחיד וכל יישוב היה מביא בזמן שהיה נוח לו. ובדרך כלל היו מחכים עוד כמה שבועות או חודשים, עד שיבשילו כל שבעת המינים. ורק אז היו שמים אותם יחד בטנא אחד, ומקשטים אותו גם במינים אחרים. וכל הטקסים היפים שקראנו במסכת ביפורים על הבאת הביפורים בחלילים ובשירה ובזמרה – כל זה יפה, אבל אינם נוגעים, כמובן, לחג השבועות. זה תאריך מוקדם מדי להבשלת הפירות.

גליה: אפשר לומר, שחג השבועות הוא רק ראשית הביפורים, הפתיחה לעונת הביפורים למיניהם, והם יימשכו כל הקיץ וחצי החורף.

דן: בתורה כל זה כתוב בפירוש. אין הוא נקרא יחג הביפורים. לא היה שם כזה. אלא יחג הקציר, בפורי מעשיך אשר תזרע בשדה (שמ' כג, טז). בפירוש: תזרע בשדה. כלומר, לא פירות, אלא תבואה. ולא סתם תבואה אלא חיטים. הנה כתוב: יחג שבעת תעשה לך בפורי קציר

חטים- (שמ' לד, כב). אלה החטים הראשונות, וקציר החטים עוד יימשך כמובן כל החודש.

אריה : עכשיו כל עניין הביכורים ברור. אבל צריך להזכיר לכם, שכמו שבשבעות הקריבו ביכורי חטים, כך בפסח הקריבו ביכורי שעורים, וזה העומר שהביאו למקדש. ובין שני הביכורים האלה סופרים 50 יום. זה יום אחד לעומר, וזה 50 יום לעומר.

גליה : כלומר, מה שהקריבו באחד לעומר נתן היתר לאכול מן השעורה החדשה, ומה שהקריבו ב-50 לעומר, כלומר בשבעות, נתן היתר להקריב מן החיטה החדשה. בשני התאריכים האלה התחילו להוציא ישן מפני חדש.

דן : אבל היה הבדל בין שני סוגי הביכורים. לא רק באיכות, אלא גם בכמות. זה שהקריבו ממחרת הפסח נקרא עומר, רק עומר אחד. וזה שהקריבו בחג השבעות היה כפול: לא עומר אחד אלא שניים. הוא נקרא "שתי הלחם".

גליה : אני רואה, שפה שוב הכול מתחיל להסתבך. מה פירוש עומר?

אריה : עומר יש לו שני משמעים. למשל: בני ישראל, כשהיו במדבר ואכלו מן, לקטו ממנו ביום השישי שני העומר לְאָחַד (שמ' טז, כב), כלומר כחמישה ליטרים. (על כל המידות האלה תוכלו למצוא באנציקלופדיה המקראית באות מ"ם, בערך על המידות.) 5 ליטרים הספיקו להם בשפע לכל המאכלים. שימו לב לצורה הדקדוקית: לא "שני עומרים", אלא "שני העומר". "שני עומרים" פירושו

שתי אלומות של תבואה הנקצרת בשדה. לעומת זה שני
העומר - בלי ריבוי - פירושו מידה של נפח.

גליה: ומה הביאו למקדש ממחרת הפסח? עומר
בצורת אלומה, או עומר נפח?

אריה: לבית המקדש לא הביאו אלומות של שעורים!
לבית המקדש הביאו סולת של קמח שעורים. פשוט סולת.
גליה: אבל אתה יודע. בכל התמונות ובכל הטקסים
בהבאת העומר, למשל בבתי הספר ובמשקים שלנו, היו
תמיד מביאים אלומה של גבעולים עם שיבולים. זה נראה
ציורי ויפה מאוד. אבל עכשיו אני רואה, שכל זה לקוח
מטקסי הביכורים של הנוצרים באירופה. במסורת שלנו,
כפי שאתה אומר, אין לזה כל אחיזה.

דן: כל זה נובע, פשוט, מאי-הבנה במלה עומר. לא
עומר במשמע אלומה, אלא עומר במשמע מידה. מידה של
קמח סולת. מנחת העומר שהביאו למקדש הייתה מנחה ככל
המנחות: סולת פלולה בשמן. שני ליטרים ורבע של סולת:
עומר שלם של סולת. והפוחן קִמֵץ מזה משהו באצבעותיו
בשביל להקטיר - וכל השאר נֶאֱכַל לַכֹּהֲנִים.

אריה: אתה אומר נאכל לכהנים, ולא נאכל על
ידי הכהנים. מאין לך העברית היפה הזאת?

דן: אין זו העברית שלי. זו העברית של המשנה,
במסכת מנחות פרק י', משנה ד. חכמי המשנה עדיין לא
ידעו אנגלית, ולא אמרו על ידי. הביטוי נאכל ל- נמצא
עשרות פעמים. זהו הביטוי, אין ביטוי אחר.

גליה: ובכן זו הייתה מנחת העומר ממחרת הפסח -

מנחת הביכורים מראשית קציר השעורים. מובן. ואחרי 50 יום, עכשיו, בשבועות, שוב אותה המנחה, אבל לא מביכורי שעורים, אלא מביכורי חיטים.

אריה: לא בדיק אותה המנחה. קודם כול הפמות כפולה. לא עומר אחד, אלא שני עומרים.

גליה: היוהר! לא "שני עומרים", אלא שני העומר! אריה: סליחה, נכון. שני העומר, כמובן. לא אלומות של חיטה, אלא שוב סולת. אבל הפעם, בשבועות, לא הגישו את הביכורים האלה בצורת סולת, אלא לשו ואפו בתנור, ועשו ממנה שתי חלות לחם. הפעם זה נקרא "לחם הביכורים" (ויק' כח, כ), לחם ממש, כלומר, לחם אפוי מביכורי החיטים. גליה: וכשאומרים סתם ביכורים של חג השבועות,

הפונה לדבר הפרוזאי הזה: שתי חלות לחם אפיות? אריה: אני רואה, שאת מאוכזבת. אבל לא היו ביכורים אחרים. וכבר אמרנו, שאין החג הזה נקרא בתורה "חג הביכורים", אלא "יום הביכורים" (במ' כח, כו), יום הבאת שתי הלחם מביכורי החיטים.

דן: בעצם, מדוע לא הקריבו גם בפסח מנחה אפוייה כזאת? אולי מחשש חמץ. אבל לשבועות לשו ואפו ועשו את שתי הלחם חמץ ממש. והחלות התנפחו כהוגן, טפח שלם עובי! שתי חלות לחם ענקיות בצורה מלבנית, חצי מטר אורך ושלושים סנטימטר רוחב.

גליה: קצת מפליא אותי, איך שתי חלות ענקיות כאלה בצורת מלבן לא התפוררו בתנורים של הימים ההם. בנדאי עשו אותן בתבניות.

אריה : בודאי, רק בתבניות. אבל אז לא קראו לזה תבניות, אלא דפוס, דפוסים.
דן : בתלמוד כתוב: דפוס; אבל במשנה כתוב: טפוס, בט"ת.

אריה : ויש מקומות שמנוקד טיפוס, כמו היום בשפות הלועזיות. ויש גם טופס. טופס, טיפוס, דפוס – כולן מלה אחת לועזית בכל מיני גלגלים. אבל גם היום אין לומר תבנית. תבנית פירושה "מודל" או "פורמאט".
דן : אבל כלי הקיבול של המאפה נקראים דפוסים. ובדפוסים האלה הכינו את ביכורי החיטים והקריבו אותם בצורת שתי לחם.

גליה : אתם אומרים כל הזמן "שתי הלחם". כך אפשר לומר לפי הדקדוק?

אריה : מדוע לא? התורה עצמה אומרת על המנחה הזאת: "לחם תנופה שתיים" (ויק' כג, יז). לא שניים, אלא שתיים. כלומר שתי חלות לחם, ובקיצור: שתי הלחם.
כך הדבר נקרא בכל הספרות התלמודית: שתי הלחם. יש עוד קיצורים כאלה; למשל: שתי פסח. במשנה פירוש: שתי מעות של פסח. על מעה אחת אמרו "מעה פסח" (להבדיל ממעה נחושת); ועל שתיים לא אמרו "שתי מעות פסח", אלא בקיצור: שתי פסח. וכן: שתי לחם. ואגב, גם במקרא יש צירוף דומה: חמישה בקר, חמישה צאן. וכבר אמרנו קודם: שני העומר.

גליה : מה דעתך, שאומרים "שני מיליון", ולא "שני מיליונים"?

אריה : זה נראה לי קצת שונה. בכל זאת יש במקרא: ארבע ריבוא. ובמקום "42 אלף" נאמר: "ארבע ריבוא אלפיים" (עו' ב, סד ועוד). וכן יש "שתי ריבוא" (נחמ' ז, עא) וגם: "שתי ריבוא" (נחמ' ז, עב). כך! שתי ריבוא. על כן אני רואה פסול לומר "שני מיליון".

בינתיים שוב הסחנו את הדעת. מרוב השמות של החג הזה שכחנו עוד שם אחד. אחרי המקרא לא קראו לחג הזה לא שבועות ולא ביכורים ולא קציר, אלא: עֲצֻרָת.

גליה : עצרת? עצרת פירושה התכנסות.

אריה : כן, ובאיזה חג אין מתכנסים? בכל אחד משלושת הרגלים היו מתכנסים.

דן : בעצם שלושה רגלים, ובהם שלוש עצרות. שביעי של פסח נקרא בתורה עצרת (דברים טז, ח). שמיני של סוכות נקרא גם הוא עצרת (במדבר טז, לה). ושבועות גם הוא עצרת. שלוש עצרות בשנה.

אריה : נכון, אבל המעניין הוא, שאחרי המקרא בטלו כל שאר השמות, ולא נשאר לחג הזה אלא השם הפללי והסתמי הזה, עצרת. ומי שקורא בספרי המשנה, אסור לו לשכוח שסתם עצרת פירושו חג השבועות.

הארכנו בענייני ביכורים ופירות ושתי הלחם, וכמעט שכחנו מתן תורה.

דן : דוקא בזה יש לי שאלה. ביום חג השבועות ניתנה עשרת הדיברות. במקרא הם נקראים עשרת הדיברות. מבחינת הדקדוק מדוע דיברות?

אריה : לא קשה להסביר זאת. הדיבר, הדיברות, כמו
הפסא הפיסאות.

גליה : ובכן עלינו לומר: הדיבר הראשון, הדיבר
הרביעי, הדיבר העשירי? ואם אומר: הדיבור הראשון,
הדיבור הרביעי – לא יהיה נכון?

אריה : מדוע לא? גם זה יהיה נכון.

דן : אבל אז מה יהיה הרביעי? עשרת הדיבורים? יש
דבר כזה?

אריה : לא, גם אז נאמר "עשרת הדיברות". הריבוי
דיברות אינו צריך להפליא אותנו כל כך. חכמי המשנה
חיבבו את הצורות האלה. למשל, הם לא אמרו דוקא
מועדים, ציונים, רחלים, משלים, אלא גם: מועדות,
ציונות, רחלות, משלות, מדרשות, עניינות וכו'.
וכן הדיברות. אבל היחיד יכול להיות גם הדיבר וגם הדיבור.
זה כמו פתקנו וגם פתיקנו. המדרשים מארץ-ישראל
מחבבים את הצורה המקראית העתיקה הדיבר; התלמוד
הבבלי – מחבב את הצורה הדיבור. ואין הבדל. למשל,
אתם מכירים את הפיוט של ליל שבת "שמור וזכור בדיבור
אחד".

גליה : אני באמת רציתי לשאול מה פשר המלים האלה.
אריה : ובכן, פידוע לכם, אחד מעשרת הדיברות
מזהיר על השבת.

דן : זה הדיבור הרביעי: זכור את יום השבת לקדשו.
אריה : אבל בנוסח השני, זה שבספר דברים, לא כתוב
זכור, אלא שָׁמֹר: "שָׁמֹר את יום השבת לקדשו". אגב,

חשבתם פעם, מדוע יש שתי נוסחאות לעשרת הדיברות?
גליה: לי נראה פשוט מאוד. בספר דברים הלוא משה
מגיע לסוף ימיו, והוא סוקר כל מה שקרה לישראל בארבעים
השנים שנדדו במדבר עד שהגיעו לירדן. וגם את מעמד הר
סיני, וגם את עשרת הדיברות – הכול מסופר שנית.

דן: ספר דברים באמת נקרא "משנה תורה", כלומר
חוזר שנית על התורה, וגם על עשרת הדיברות. בספר
דברים משה כאילו מצטט מספר שמות. ובנוסף השני הזה
באמת לא כתוב זכור, אלא שמור.

אריה: ועל זה כבר תמהו התמהים ויישבו בדרך של
דרש, שאלה ואלה דברי אלהים חיים, שמפי הגבורה נאמר
גם זכור וגם שמור – שניהם בדיבור אחד, כלומר בדיבור
הרביעי של עשרת הדיברות – מה שאין הפה יכול לדבר,
ואין האוזן יכולה לשמוע. כלומר שתי מלים שונות (זכור
ושמור) בעת ובעונה אחת, באותו הדיבור הרביעי.

גליה: יש לי שאלה אחרת בעניין הדיברות. כשאנו
אומרים עשרת הדיברות, כאילו אמרנו: עשרת הסעיפים. אבל
סעיפים של מה? דיברות של מה? מה שמה של התעודה הזאת
שפתורה? מה שם ה ת ו כ נ של עשרת הדיברות?

אריה: אני חושב שיש על כך פסוק מפורש: "ויכתוב על
הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים" (שמות לד, כח).
כלומר עשרת דברי הברית. "ברית" – זה שם התעודה.

דן: וגם הלוחות נקראים "לוחות הברית" (או "לוחות
העדות"). וגם הארון ששמו בו את הלוחות נקרא "ארון
הברית" (או "ארון העדות").

ג ל י ה : אבל מה ברית יש כאן? מה פירוש ברית?
 א ר י ה : "ברית" פירושה הבטחה, התחייבות, חיוב. חוזה,
 שהוא חמור כמו שבועה. עשרת הדיברות הם כמין עשרה
 סעיפים של ברית מחייבת: "גריתו אשר צוה אתכם לעשות,
 עשרת הדברים" (דברים ד, יג). חוזה בשבועה. הברית מפרטת
 בעשרה סעיפים מה היא מחייבת.

ג ל י ה : אבל לא נאמר כאן, שהם התחייבו בברית הזאת.
 א ר י ה : בתוך דברי הברית לא נאמר, אבל נאמר כמה
 פעמים לפניך ואחריה, שבני ישראל הבטיחו נעשה, או
 נעשה ונשמע, וזוהי נקרא, שאלהים פורת עמהם ברית.
 ועשרת הדיברות הם עשרת דברי הברית.

דן : באמת יש ביטוי בתלמוד "מושבע מהר סיני", או
 "מושבע ועומד" מהר סיני. כלומר, אין אדם יכול להישבע
 לקיים או שלא לקיים מצוה. למה? מפני שכבר הושבע בסיני
 לעולם ועד.

ג ל י ה : ומה פירוש "מושבע ועומד" מהר סיני? מה
 פירוש "ועומד"?

א ר י ה : פירוש: לא מושבע-והלך, שהוא מושבע
 שוב ושוב בשבועות חדשות, אלא מושבע פעם אחת, ונשאר
 מושבע לכל זמן. לא יוכל לשנות עוד. כבר יש שבועה אחת
 עומדת, ואין מקום לשבועה אחרת על גביה. זה נקרא
 מבחינת ההלכה "מושבע-ועומד מהר סיני".

ג ל י ה : עוד שאלה אחת, שנראית לי עקרונית לעניין
 מתן תורה. כל כך הרבה אנדות למדנו בספר האגדה על
 ישראל שקיבלו את התורה, ואמרו "נעשה ונשמע", ושהמלאכים

נתקנאו בהם וכו'. והנה יש שם אגדה אחרת הפוכה מן הקצה אל הקצה: שאלהים כפה עליהם את ההר פגיגית, ואמר להם: "אם אתם מקבלים את התורה, מוטב; ואם לאו – שם תהא קבורתכם". הסיפור הזה הלוא סותר במחי יד את כל שאר האגדות היפות.

אריה: ומה את רוצה? שנחפש תירוצים לישב את כל האגדות? וגם את הסתירות שביניהן? ובכלל, האגדות חייבות להתאים זו לזו? כבר אמר הרמב"ם וגם חכמים אחרים: אין מקשים בהגדה; ואין משיבים על ההגדה: ואין משיבים על הדרש.

דן: כתוב שם לפני מתן תורה בהר סיני: ויתיצבו בתחתית ההר (שמ' כ, יז). בתחתית. מה זה? בתוך התחתית? ובכן מי שרוצה לדרוש דרשות, יכול להקשות: מה פירוש בתחתית? אהא, כן! מתחתיו ממש. תלש את ההר ואיים עליהם לקבור אותם תחתיו, אם לא יקבלו את התורה. כך נולד הדרש, וכך נולדה האגדה.

גליה: ולי נדמה, שבמלה "בתחתית" אין כל קושי. הלוא במקרא יש עשרות פעמים "בהר"; יושב בהר, עלה בָּהֶר, לֶן בָּהֶר, עמד בָּהֶר. וגם אנו אומרים "בְּמֹרֶד הַהָר", "בְּמַעֲלֵה הַהָר" – מי זה יחשוב, שהפונה בתוך ההר? גם "בתחתית ההר" נראה לי ביטוי פשוט וטבעי.

אריה: ואיך אומרים זאת המתרגמים והפרשנים? דן: גם הם אומרים "בשיפולי ההר", ורשי בפירושו: "ברגלי ההר". כשם שיש ראש ההר, כך יש רגלי ההר. אריה: אבל העיתונאים שלנו לעולם לא יכתבו עברית

פשוטה כמו רש"י: "ברגלי ההר". הם אוהבים להצטעצע: "למרגלות". מלה יפה! "למרגלות הפרמל". מעולם לא חשבו רגע, מה פירוש מרגלות. מקומן של הרגליים במיטה נקרא מרגלות. מקומו של הראש במיטה נקרא מראשות. ובכן רגל לחוד, ומרגלות לחוד. גם להר כביכול יש ראש ויש רגל; אבל אין. ההר שוכב במיטה, ואינו צריך מראשות לשים את ראשו, ולא מרגלות לשים את רגליו.

גליה: חכה! עוד תראה יום אחד בעיתונים, שלא יכתבו "על ראש ההר" אלא "על מראשות ההר".

דן: ואז באמת יהיה זיווג מן השמים: מַרְגְּלוֹת הפרמל ומַרְאָשׁוֹת הפרמל.

גליה: אבל נחזור לענייננו. ובכן עקר אלהים את הר סיני ממקומו וכפה אותו עליהם כגיגית. מהי גיגית?

אריה: היום אנו מכנים גיגית את הפלי השטוח הידוע. אבל בימים ההם היו קוראים גיגית לדבר אחר לגמרי. זה היה פלי גדול מאוד, כמעט מטר גובה, ושימש להחזיק בו מים בבית. הגיגית נראתה כמו כד, כד של חרס, צרה מלמטה ורחבה מאוד מלמעלה. אפילו אדם יכול להיפנס לתוכה בכל גופו. והייתה כבדה מאוד. יש בתלמוד מחלוקת, אם אדם אחד כפה על חברו גיגית כזו, וכיסה אותו עד שנחנק בתוכה, אם הכופה נחשב רוצח שחייב מיתה, או לא. דן: ומה פירוש כופה, "כופה גיגית"? מדוע לא הופך? "הופך עליו את הגיגית"?

אריה: אין הבדל גדול בין כופה להופך. במקרא אומרים "הפך את הצלחת על פניה", ובתלמוד "כפה את

הקערה על פיה, ושני הביטויים – הפך או כפה – מתפתים לדבר אחד.

ואולי שמעתם על חולי הנפילה, מחלה האפילפסיה, איך היא נקראת בעברית?

דן: גם כן נכפה. אדם נכפה, ילד נכפה. לפי ההגדרה הקדומה אין זה אלא שד שנכנס לאדם וכופה אותו, כלומר, הופך אותו, כמו שאמרת, ומפילו.

אריה: ביקצור כופה פירושו הופך ומפיל, כובש בקרקע ואינו נותן לקום.

גם בהיאבקות של אתלטים רואים את הפעולות האלה. וזהי מה שקוראים כפייה.

גליה: ואני חוזרת לשאלתי. הנה מלבד כפיית הר כגיגית יש עוד אגדה אחת, גם היא חורגת קצת משאר האגדות. יש שם משל יפה למלך אחד, שגור ביום פלוני אני נכנס לעיר. אבל בני העיר ישנו כל הלילה, וכשבא המלך מצא אותם ישנים. מה עשה? העמיד עליהם תוקעי שופר וקרנות וחצוצרות, וגם שר העיר התרוצץ בין הבתים להוציאם מן המיטות לקראת המלך. וכן היה ביום מתן תורה. בהיות הבוקר ירד אלהים לעיני כל העם, והנה מצא את כל ישראל ישנים עד שמונה בבוקר, מפני ששינה של עונה זו, עונה של עצרת, ערבה, והלילה קצר.

דן: ויש על זה פסוק מפורסם מישעיהו: 'מדוע באתי ואין איש, קראתי ואין עונה' (נ, ב).

גליה: מה עשה? נתן עליהם קולות וברקים, ומשה היה מעיר אותם מן השינה לצאת לקראת מלך מלכי המלכים.

אריה : יפה. אבל גם אגדה כזאת אין ממציאים סתם.
 גם היא באה מן הדרש. מה הפסוק שבאה לדרוש אותו?
 דן : מפני שלא כתוב יוצא העם לקראת האלהים,
 אלא יוצא משה את העם לקראת האלהים (שם' כ, יז);
 היה צורך להוציאם מן המיטות בקולות ובברקים.
 אריה : ובכל זאת. את אמרת שזו אגדה יפה. אבל אם
 תרצי, אין זו אגדה בלבד. יש ממנה תוצאות למעשה עד
 היום הזה במנהגי בני ישראל. בודאי שמעתם על תיקון ליל
 שבועות. זה כמה מאות שנים פשט המנהג בקהילות ישראל,
 בארץ ובחוץ לארץ, שלא לישון בכל ליל שבועות, אלא
 ללמוד כל הלילה ולהתכונן ליום מתן התורה. מתאפקים
 ומתגברים שלא לעצום עין אפילו רגע אחד, כדי שלא יקרה
 מה שקרה לבני ישראל שנרדמו במדבר. פביכול, רוצים
 לתקן את הפגם הזה על ידי תיקון ליל שבועות.

חג שמח!

עוד לשון למועד*

שיחה בענייני לשון לקראת חג הסוכות

דניאל: דומני שבכל הגי ישראל אין כחג הסוכות שופע חומרי לשון: מלים מיוחדות. למשל, למנהגי סופה, לארבעת המינים, לחגיגות בית השואבה, להושענא רבה, לשמיני עצרת, לשמחת תורה, ורוב החומר הזה נכנס לתוך העברית החדשה שלנו, ואנחנו מכירים אותו ומשתמשים בו בדיבור. אלא ששכחנו מאין ספגנו אותו.

אבל לפני הדברים הידועים, פחות או יותר, בואו ונזכיר כמה נשכחות. וקודם כול: מהי הגדרתו של החג הזה? שרה: מה פירוש "הגדרתו"? חג צריך הגדרה?

דניאל: לא אומר שצריך. איננו צריך הגדרה, אבל יש לו הגדרה. אתם יודעים, שכל חג מקדשים על היין. ובשעת הקידוש אומרים את שם החג, וגם מה טיבו של החג. דן: אתה מתכוון לנוסחה שאומרים, למשל: "את חג המצות – זמן חירותנו"; "את חג השבועות – זמן מתן תורתנו". שרה: וחג הסוכות?

דן: וחג הסוכות – זמן שמחתנו.

* ראה "לשוננו לעם" ר"ל, רמ"ו, רנ"ב.

שיחה זו שודרה ב"קול ישראל". השמיעה: דניאל פאר, דן כנר ושרה דורון.

דניאל : וזהו הפלא. החג הזה נקרא זמן שמחתנו. סתם שמחה. שמחה על מה? לא נאמר. והלוא גם בכל חג אחר צריך לשמח.

שרה : אנחנו שוכחים, שחג הסוכות נקרא גם חג האסיף. וזה מסביר את כל השמחה.

דן : אלא שאין לשכוח עוד פרט אחד: שאסיף אין פירושו "בציר", ולא "קטיף", ולא "מסיק" וכד'. אסיף – פירושו כינוס היבולים מן השדה אל הבית.

שרה : בתורה הדבר נאמר במלים ברורות: "וחג האסיף, בצאת השנה, באסף את מעשיך מן השדה" (שמות כג, טז).

דניאל : עכשיו הפול ברור. לאיש אדמה זוהי שמחת כל השמחות. וכשאומרים בקידוש (וגם בתפילות) "זמן שמחתנו", אין צורך לפרש מה השמחה. אנב, גם בשמו של החג עצמו יש קיצור כזה. אתם יודעים, שחג הסוכות נקרא בדרך כלל בקיצור הקָּה, בה"א הידיעה. וכשאמרו בעברית הקָּה, ידעו שהכוונה לחג הזה. כאילו הוא חג כל החגים.

דן : כן, במשנה ובתלמוד אין אומרים לא "סוכות" ולא "חג הסוכות", אלא בקיצור החג.

שרה : ואיך מבדילים אותו מחגים אחרים? למשל, משבועות?

דן : שבועות נקרא עצרת, ופסח נקרא פסח. וכשרצו לומר "מסוכות ועד פסח" אמרו: מן החג ועד הפסח. ותחת לומר "משבועות ועד סוכות", אמרו מן העצרת ועד החג.

שרה : אני חושבת, שגם במקרא היה כך. בחגיגות הגדולות שעשה שלמה המלך כתוב "בירח האיתנים בקָּה".

(מלכים א' ח, ב). וכן ביחזקאל "בחמשה עשר יום בחודש
 בָּחָג־ (מד, כה). אמרו בקיצור בָּחָג, וידעו שהכונה לסופות.
 דניאל: בחגיגות של שלמה המלך שהזכרת נתפנות
 לחנוכת בית המקדש. אבל לא רק לחנוכת הבית. בכלל,
 רוב האספות החשובות שאנו מכירים מן ההיסטוריה נתכנסו
 בחג הזה. וזה מטעם פשוט: אחרי האסיף היו האנשים פנויים
 לאספות ולחגיגות. אתם יודעים, שגם יוסף בן מתיא (המכונה
 פלאביוס) מספר, שעיירות שלמות נתרוקנו מיושביהן, והם
 עלו בהמוניהם לירושלים לחג הזה, ולחג הזה דוקא.

דן: זהו מה שקוראים עולי רגלים.

שרה: אתה יודע, כשאומרים היום "עולה רגל", משום
 מה הושבים על הליכה ברגל.

דן: זו טעות, כמובן. לכן אמרתי בכונה לא "עולי-
 רגל", אלא עולי רגלים. כך הם נקראים בתלמוד. אילו
 אמרנו גם היום כך, עולי רגלים, לא היה איש טועה בדבר,
 הכול היו מבינים, שיש כאן עניין של רגלים, ולא של רגליים.

דניאל: אבל איך, בכל זאת, נאמר ביחיד? למשל,
 מי שעולה לחג הזה? לא נוכל לומר שהוא "עולה רגלים".
 הרי לא עלה הרבה פעמים. אדם כזה נקרא עולה רגלים?
 דן: לא. אז נאמר שהוא עולה לרגל. כלומר, לרגל
 הזה, לסופות.

שרה: אמרת "הרגל הזה". אבל בתורה כתוב בלשון
 נקבה: "שלוש רגלים תחוג לי בשנה". שלוש, ולא שלושה.
 דניאל: רגע, חברים. רק לא נבלבל. במקרא שלוש
 רגלים פירושו באמת – שלוש פעמים. אתם זוכרים מה

שאמרה חמורו של בלעם: "מה עשיתי לך, כי הפיתני זה שלוש רגלים?!" (במדבר כב, כח) – כלומר: שלוש פעמים. גם המלה פעמים, פעמים, משתמעת לשתי הפנים, כמו רגל. אבל בתלמוד "שלוש הרגלים" שבשנה משמעם שלוש חגים ממש. ומאז נהפכו הרגלים מלשון נקבה ללשון זכר: כבר לא אמרו "שלוש רגלים" כבמקרא, אלא שלושה רגלים, שני רגלים, רגל אחד, הרגל הזה.

דן: כל כך התרגלנו למושג עולה לרגל, עד ששכחנו, איך נקרא לאדם שאינו עולה לרגל. אנשים כאלה נקראים שובתי הרגל. אחרי חורבן בית המקדש, דוקא לא רצו שיעזוב אדם את ביתו בחג. חכם אחד, רבי אליעזר, שישב בלוד, לא ראה בעין יפה תלמידים, שהניחו את בתיהם ובאו אליו לחג. הוא אמר בפירוש: "משבח אני את העצלנין, שאין יוצאים מבתיהם ברגל" (סוכה כז ע"ב). וכן: "אין שבחו של אדם להיות מניח את ביתו ברגל!" (ירושלמי סוכה ב, ה). להפך, מוטב שיהיה משובתי הרגל.

שרה: מלשון שבתון?

דניאל: כנראה. ואין זה ציון לגנאי, אלא לשבח. בחג צריך גם לשבות.

שרה: יש כאן דבר מעניין. ברשימת החגים שבספר ויקרא כ"ג – כל אחד מן המועדים שבתשרי נקרא שבתון: ראש השנה – שבתון; יום כיפור – שבתון; וסוכות – שבתון. זה מין חודש מיוחד של ימי שבתון. בחודש תשרי היה הרבה פנאי לשבות.

דן: אני חושב, שאין בזה שום דבר מיוחד. בפסוק אחד

הם נקראים "מקרא קודש" ובפסוק הסמוך הם נקראים שבתון. ואין כל הבדל: מקרא קודש או שבתון – הפונה אחת: שלא לעשות מלאכה, וזה הפול.

דניאל: אבל קצת לא דייקת. ראש השנה – שבתון, נכון. סוכות – שבתון, נכון. אבל יום הכיפורים לא נקרא סתם שבתון, אלא שבת שבתון.

שרה: כמו יום השבת. גם שבת רגילה שבכל השנה נקראת שבת שבתון. הלא כתוב: ששת ימים ייעשה (או: תיעשה) מלאכה, וביום השביעי שבת שבתון (שמות לא, טו; לה, ב).

דניאל: זהו. יש הבדל בין שבת לשבת שבתון. שבתון – פירושו שאין עובדים עבודה. אבל מותר בחג להדליק אש ולבשל, וללבוש ולאפות, כדי שיהיו מאכלים טריים לשמחת החג. זהו שבתון; וזה כולל את כל החגים. לעומת זה שבת שבתון פירושו לשבות מכל מלאכה, גם לא בישול ולא אפייה. ובדבר הזה יום כיפור כמוהו כשבת, וזהו שבת שבתון.

דן: אתה מבחין בין שבתון לשבת שבתון. אבל גם במלאכות שמנית יש הבחנה כזאת: יש מלאכה, ויש מלאכת עבודה. ואלה שני מושגים שונים. מלאכת הבישול והאפייה בחג שאמרת – זוהי אמנם מלאכה, אבל לא מלאכת עבודה. מלאכת עבודה פירושה: מלאכה לשם עבודה.

שרה: ההבחנה הזאת שאמרת באמת נמצאת במקרא כמה וכמה פעמים. בשבתות וביום הכיפורים נאמר: "כל מלאכה לא תעשו" (ויק' כג) – כלומר כל סוגים של

מלאכה, אין יוצא מן הכלל. אבל בשאר חגים לא נאמר "כל מלאכה לא תעשו", אלא "כל מלאכת עבודה לא תעשו". ההבחנה ברורה.

דניאל: מחר הדבר, שהבחנות חשובות כאלה בין שבתון לשבת שבתון, או בין מלאכה לבין מלאכת עבודה – מושגים חשובים ומדויקים – ובמילונים שלנו אין מסבירים אותם. ובלל, אין המילונים העבריים עוסקים בהבחנות, וחבל. בלשונות המערב יש שפע של מילונים כאלה. הם מסבירים לך הבחנות דקות מן הדקות בין ביטויים נרדפים, בין מלה למלה, עד שאי אפשר לטעות. ובעברית אין לנו דבר כזה.

ובינתיים שכחנו שאנו לפני סופות, וזה הנושא שלנו.
דן: דוקא בענייני סופות יש לנו הבחנות כאלה, שכדאי לשוחח עליהן.

שרה: למשל?

דן: למשל, הקירות של הסופה, מה שמם בעברית? "קירות"? "כתלים"? "מחיצות"?

שרה: לא. "קירות" – אי אפשר, מפני שקיר הוא דבר בנוי, וסופה אינה בניין, "כותל" – בודאי שלא.

דניאל: שערנו בנפשכם סופה שיש לה ארבעה כתלים. והצד המערבי של הסופה ייקרא "הכותל המערבי"! ובכלל, כלום יש הבדל בין כותל לקיר? בלשון העתיקה קיר, ובמאחרת – כותל, ושניהם דבר אחד.

דן: ובכן לא "חומה" ולא "קיר" ולא "כותל" – אלא דופן, דפנות; כלומר, מחיצה לא עבה, לא בנויה. למשל,

צדי האוהל, או במזודה, בתיבה, בסופה, בחבית, בגוף,
בבטן – כל אלה אין להם קירות, אלא דפנות.

שרה: ואם אני יוצאת מן הסופה אני יוצאת דופן?...
דניאל: אל תצחקי. הביטוי יוצא דופן שייך
לעניין שלנו. ולד שנולד בניתוח קיסרי – כלומר שניתחו את
דופן הבטן, והוא יצא דרך הדופן – ולד כזה נקרא יוצא
דופן. כלומר, לא יצא פדרך הטבע, אלא דרך הדופן,
ומכאן הביטוי.

דן: ובבהמות קוראים לילד כזה עוד שם אחר: בן
פקועה, כלומר שהבקיעו את בטן הבהמה.

דניאל: אנחנו מרחיבים את הדיבור על הדפנות של
הסופה, כאילו הם חלק חשוב ביותר. ולאמיתו של הדבר
אין לדפנות חשיבות מרובה – מבחינת ההלכה. שהרי אפשר
להשתמש גם בקירות בנויים. העיקר שבסופה – שאין לה גג,
שאין לה כיסוי, אלא סיפוך.

שרה: הרי לך הבחנה חדשה. מה בין כיסוי לסיפוך?

דן: סוככים בכנפיים; סוככים במסך. כלומר כיסוי קל,
זמני, לא בנוי ולא צמוד, ועל פי זה המלה סופה. דבר שיש
לו גג סותם, ולא סיפוך – אי אפשר לקרוא לו סופה.

שרה: אתה כל הזמן אומר: סיפוך. ואנחנו רגילים
לומר סֶכָךְ.

דניאל: אין כל סתירה. המשנה אומרת סיפוך, והתלמוד
אומר סכך. אפשר למצוא אפילו בתוך דף אחד משנה עם
תלמוד: המשנה בשלה, והתלמוד בשלו. זה אומר סיפוך,
וזה אומר סכך. אבל את צודקת שאנו אומרים סכך, לפי

הפלל: נקוט לשון אחרון. המלה התלמודית סכך היא שנסתרשה בדיבור.

שרה: יש לי שאלה בדקדוק. לפי איזה משקל עשויה המלה סוכה?

דן: סָכָה, כמו חומצה, חופשה, חולדה, טומאה. אבל חסרה כאן אות אחת.

דניאל: מדוע אתה אומר שהיא חסרה? חסרה אות בכתב, נכון. אבל לא במבטא: סוכה – כאילו פעמיים כ־ף: "סוכָּכָה". הלא השורש ס כ ך. ויש לפי המתכונת הזאת עוד. פִּנְתִּי לְגֹרֶת עֶ־ע: חֶקֶק – חִנְקָתוֹ; תִּמִּים – תִּנְמָתוֹ; חֹפֶף – חֹפְתוֹ; סֹכֶךְ – סֹכְתוֹ. וצדקת, זה באמת אותו המשקל, כמו "חופשתו, חולצתו". אלא כאן הגה אחד כפול, במקום שניים: כ־ף בדגש חזק במקום הכפלה שבכתב.

דן: אבל מאותו השורש יש גם מִטָּךְ, המִסַּךְ שבתיאטרון. ויש גם מוֹטָךְ, המוסך למכוניות. ואם השורש סכך – הרי הריבוי של מִסָּךְ: מִסָּכִים, כ־ף דגושה. וכן מוֹסָף – מוֹסָפִים; ולא "מוֹסָכִים".

שרה: ובכן: מוֹסָפִי המכוניות, מִסָּפִי התיאטרון – אנחנו נצליח פעם ללמוד את זה?

דניאל: יש עוד שגיאה אחרת. אתם יודעים, כמו שראינו קודם, שיש סיפוך וגם סכך (שתי צורות) – וכך יש סוכה ויש סִכְכָּה, שתיהן מאותו השורש. ועכשיו מה תהיה צורת הסמיכות של סִכְכָּה? למשל, "סככה לכלי כיבוי", כפתוב במפעלים בכל מקום על שלטים אדומים.

דן: סִכְכַּת כיבוי?

שרה : נכון, כמו: קללה - קללת; שגגה - שגגת, שממה - שממת, פצצה - פצצת.

דן : אולי כבר נניח לדקדוק ונשוב לנושאים מעניינים יותר?

דניאל : ומה מעניין אותך?

דן : מעניינת אותי הברכה שמברכים: "לישב בסופה".

שרה : רצית שיאמרו "לשבת בסופה"?

דן : שוב דקדוק! "לישב בסופה", "לשבת בסופה" - מה

זה מעלה ומה זה מוריד. לי איכפת בתוכן: מה פירוש "ישיבה בסופה". אני כמעט בטוח, שהרבה אנשים, שמברכים "לישב בסופה", סבורים שהפונה לשבת על כיסא, לאכול ולשתות ולצאת. אבל: כלום זאת הייתה הפונה של המושג ישיבה בסופה?

שרה : מסופר שבני ישראל ישובו במצרים 430 שנה.

ישובו! יש מי שמפקפק ושואל מה פירוש ישובו?

דניאל : נכון. בהקשר הזה אין איש מפקפק. אבל

בסופה ייתכן שיש טעמים, וחושבים על ישיבה אל שולחן. ושוכחים, שגם בסופה כתוב "בסופות תשובו שבעת ימים" (ויקרא כג, מב), והפונה הייתה לשבת במשמע הרחב: לאכול, ולישון ולגור בה ממש יומם ולילה.

דן : התנאים אומרים זאת בפירוש: "בסופות תשובו

שבעת ימים - אין יתשובו אלא תדורו" (ירושלמי סופה סוף פרק ב); ומכאן אמרו כבר במשנה: כל שבעת הימים אדם עושה סופתו קבע וביתו עראי (משנה שם ב, ט).

שרה : אמרת עראי. עראי או ארעי?

דן : שוב דקדוק!

שרה : כן, שוב דקדוק. מפני שלעולם אין לדעת: עֲרָאִי אוֹ אֶרְעִי. ואיך כותבים? עראי כותבים בעיין ואלף, וארעי בדיוק להפך: אלף ועיין. וזה כל כך פשוט?

דניאל : זה באמת לא פשוט. וכדאי לברר. המלה עראי כמוה כמלה פִּנְאִי, בִּלְאִי, מְלֵאִי, תְּנֵאִי; ובכן בסמיכות: "דירת עֲרָאִי", "אכילת עֲרָאִי". ובתלמוד נאמר: "כל שבעת הימים צא מדירת קבע ושב בדירת עֲרָאִי" (סוכה ב ע"א). בעברית החדשה שלנו אפשר, כמובן, לומר זאת בצורת תואר: "דירה קבועה", "דירה ארעית". אבל האמינו לי, שהעברית שלהם מוצלחת יותר. בסמיכות דוקא: לא "דירה קבועה" אלא דירת קבע; ולא "דירה ארעית", אלא דירת עראי.

דן : ונתי נאמר אֶרְעִי?

דניאל : אם תרצו לשמוע את האמת, אומר לכם. בדורות הקודמים לא אמרו ארעי, שם-תואר. אלא אמרו הפול בסמיכות: דירת עראי, שינה של עראי – הפול בלי תואר. גם לא אמרו "באופן ארעי", אלא פשוט, בלי "באופן". למשל: "חוץ לסוכה אוכלים ושותים עראי", כלומר אכילה של עראי. "בתוך הסוכה אוכלים ושותים קבע" – והפול בלי "באופן" ובלי תואר. אבל בדורות האחרונים התרגלו להשתמש בתואר דוקא, לפי הדוגמות הלועזיות. מה עשו? לקחו מן המלה מאורע, אירוע ועשו ממנה תואר: אֶרְעִי אוֹ אֶרְעִי. כלומר, לא ערא, אלא ארע.

שרה : ויש הבדל במשמעות?

דניאל : אין שום הבדל. זה אותו השורש: ארע – ערא